

PROGRAMMA

DE KLAAGZANGEN VAN GESUALDO

GRAINDELAVOIX

DO 28 MRT 2024 - 20:00

MUSIS ARNHEM, MUZENZAAL

PROGRAMMA

Orlando di Lasso (1532-1594)

Tristis es anima mea

Agaostino Agazzari (1578-1640)

Tristis es anima mea

Carlo Gesualdo (ca. 1561-1613)

Tristis es anima mea

Ecce vidimus eum

Simone Molinaro (1565-1615)

Vere languores nostros

Carlo Gesualdo (ca. 1561-1613)

Tenebrae factae sunt

Georg Vogler (1585-1635)

Da Jesus an dem Kreuze stund

Samuel Scheidt (1587-1654)

Da Jesus an dem Kreuze stund (orgel prelude)

Michael Praetorius (1571-1621)

Da Jesus an dem Kreuze stund

Pauze

Carlo Gesualdo

Animam meam dilectam tradidi

Simone Molinaro

Insurrexerunt in me viri

Scipione Barotius (1580-1622)

Caligaverunt oculi mei

Carlo Gesualdo

Caligaverunt oculi mei

Cipriano de Rore (1516-1565)

Plange quasi virgo

Carlo Gesualdo

Plange quasi virgo

Ecce quomodo moritur

Jacobus Gallus (1550-1591)

Ecce quomodo moritur

PROGRAMMATOELICHTING

Dit mag niet. Kan niet. Dit is niet toegestaan. Onmiddellijk op de Index ermee, besliste paus Paulus V, op de lijst van verboden boeken. Zulke vreselijke klanken. Zo alle perken te buiten gaand. Gewoonweg godslasterlijk. En dan was het nog wel muziek bij het belangrijkste feest van het jaar, Pasen. Geschreven, nee neer gekalkt, door een man met een vreselijke reputatie, Carlo Gesualdo da Venosa, 'il principe assassino': de prins-moordenaar...

Hebben de Tenebrae responsoria ooit geklonken in Gesualdo's eigen tijd, de vroege 17e eeuw? De Paus verbood ze dus zodra hij van deze publicatie lucht kreeg.

Maar werden ze misschien toch niet stilletjes ergens uitgevoerd, in het kleine, afgelegen kerkje van Santa Maria delle Grazie bijvoorbeeld, aan de voet van het familiedomein op de met olijfbomen begroeide hellingen van het landgoed Gesualdo? We weten het niet. Maar we willen nu, vanavond, even doen alsof Gesualdo's hartverscheurende, ronduit avantgardistische muziek die het oor ook nu nog verrast, wél heeft geklonken te midden van zijn wat minder excentrieke tijdgenoten. Omringd door de Hollanders Di Lasso en De Rore, de Duitsers Vogler, Scheidt en Praetorius, en door zijn landgenoten Agazzari en Molinari. Historische science fiction; Gesualdo in perspectief geplaatst.

Carlo Gesualdo werd omstreeks 1561 in Napels geboren als tweede zoon van de prins van Venosa. Omdat hij geen erfgenaam was, kon hij het zich permitteren zich aan de muziek te wijden. Aan het hof van zijn vader Don Fabrizio vertoefden vele vooraanstaande musici; de jonge Carlo stak er veel van op. Zelf leerde hij de basluit en andere instrumenten bespelen. Toen veranderden de omstandigheden: zijn oudere broer stierf en Carlo was nu erfgenaam. Moest diens taken overnemen en de dynastie voortzetten. Hij trouwde met zijn nicht. Waarmee de grote tragedie van zijn leven een aanvang nam. Het was in de nacht van 16 oktober 1590. Handlangers hadden hem ingelicht: zeker, het is weer zo ver. Wat? Dat uw wettige echtgenote de liefde bedrijft met een ander. En nu ging het niet langer. Terwijl hij zelf toekeek, liet Gesualdo zijn vrouw en haar minnaar bruto vermoorden. Een *crime passionnel*.

Het kindje dat zijn gemalin vervolgens baarde – wie was de vader?! – werd door hem eveneens de dood ingejaagd.

Schrik en ontsteltenis overspoelden zuidelijk Italië. Gesualdo, met zijn adellijke connecties, werd niet vervolgd. Maar was wel voor het leven getekend. Wanen besprongen hem. Hij trok zich steeds meer terug, eindigde in een klooster dat hij speciaal liet bouwen op zijn landgoed. Daar componeerde hij alleen nog maar, muziek die steeds vreemder werd, of het nu ging om wereldse of religieuze werken. En, in afzondering, gebeurde er nóg wat: hij 'leed onder een horde demonen die hem dagenlang onophoudelijk kwelden tot hij uiteindelijk een dozijn jongemannen in dienst nam, die hem driemaal daags moesten afranselen, wat hij met een blij glimlach onderging.'

Het woord masochisme bestond nog niet, het verschijnsel wel. Een en ander heeft zeer waarschijnlijk op zijn muziek zijn uitwerking gehad. Niet alleen wanneer pijn en leed worden bezongen, klinkt deze met zijn wringende harmonieën vaak pijnigend en lijdend. In 1613 stierf de gekwelde man, drie weken nadat zijn oudste zoon en erfgenaam was overleden.

De Tenebrae responsoria, of volgens de eerste druk uit 1611 Responsoria et alia ad Officium Hebdomadae Sancta spectantia, zijn uit Gesualdo's laatste jaren. Een verzameling muziek voor de laatste drie dagen van de Lijdensweek voor Pasen.

De gezangen zijn bedoeld voor tussen de Tenebrae door, bijbel-lezingen die op deze dagen werden gehouden binnen een decor van geleidelijke duisternis, veroorzaakt door het één voor één doven van de kaarsen (Tenebrae=Dienst van de Duisternis). De Responsoria ('antwoorden') voor de Lijdensweek bestaan uit drie sets ('nocturnes') van negen stukken, één nocturne voor Witte Donderdag, één voor Goede Vrijdag en één voor Stille Zaterdag. De dienst plus de responsoria werden opgedragen aan de avond vóór de betreffende dag. Gesualdo componeerde alle in totaal 27 responsoria. Vandaag klinken er zeven: twee voor Witte Donderdag (*Tristes est anima mea, Ecce vidimus eum*), drie voor Goede Vrijdag (*Tenebrae factae sunt, Animam meam dilectam traditi, Caligaverunt oculi miei*) en twee voor Stille Zaterdag (*Plange quasi virgo, Ecce quomodo moritur*). De meeste bestaan uit twee delen: 'responsorium' en 'vers'. U hoort de responsoria *Tristes est anima mea, Plange quasi virgo* en *Ecce quomodo moritur* ook in versies van andere componisten. Mooi om te vergelijken.

Van Gesualdo's hier verklankte tijdgenoten was Orlando di Lasso de beroemdste. Hij werd in 1532 geboren in Bergen in het thans Belgische Henegouwen. De mare van zijn schitterende jongenssopraan drong door tot in Italië en tot Ferdinand Gonzaga, onderkoning van Sicilië die hem op zijn vele reizen meenam. Zo zag de knaap al jong Milaan, Napels, Rome, Frankrijk en misschien Engeland. Op z'n 23e vestigde hij zich in Antwerpen, waar hij echter geen aanstelling wist te bemachtigen en zo kwam hij terecht in München, toen één van de belangrijkste muziekcentra. In 1560 werd hij hier kapelmeester, een positie die hij bekleedde tot hij in 1594 stierf. Di Lasso was één van de productiefste componisten ooit; hij liet 2000 werken na. Net als Gesualdo en Agazzari schreef hij een *Triste est anima mea*; dat van Di Lasso kende een ongekende verspreiding. De tekst refereert aan Jezus die in de tuin van Gethsemane tot zijn discipelen spreekt.

Agostino Agazzari (1578-1640) stamde uit een aristocratische familie. Hij werd geboren in Siena en bleef daar, afgezien van een kort verblijf in Rome als leraar, zijn hele leven. Een sterk staaltje is dat hij zijn pastorale drama *Eumelio* in twee weken componeerde en in nog eens twee weken de partijen uitschreef en alles met de musici instudeerde. Agazzari's oeuvre bestaat voor het grootste deel uit religieuze, behoorlijk progressieve muziek; het bekendst echter is hij om *Del sonare sopra il basso* (1607), één van de belangrijkste boeken over de basso continuo. *Triste est anima mea* uit 1603 werd opgenomen in de bundel *Promptuarium musicum*, deel 1 uit 1611, waarin ook de stukken van Molinaro en Barotius staan.

Simone Molinaro (1570-1636) leefde en werkte in Genua. Hij studeerde bij zijn oom Giovanni Gostena, de kapelmeester van de kathedraal van Genua. Toen deze in 1593 werd vermoord (alweer een moord...), nam Molinaro diens functie over. Zijn luitmuziek werd het bekendst. In 1613 verzorgde hij een uitgave van madrigalen van Gesualdo; vernieuwend voor die tijd in partituur want normaal werden alleen de losse partijen gedrukt.

Drie Duitse componisten (en nog wel meer) verklankten de tekst *Da Jesus an dem Kreuze stund*: Georg Vogler, Samuel Scheidt en Michael Praetorius. Deze tekst is het eerste stanza van een Lutheraanse passiehyrne over de Zeven Kruiswoorden van Jezus, in 1537 geschreven door Johann Böschenstein. Vogler, Duits priester en theoloog die leefde van 1585 tot 1635, publiceerde in 1625 in Würzburg een collectie gezangen die tot 1652 maar liefst zes keer werd heruitgegeven: *Catechismus In außlerlesenen Exempeln, kurtzen Fragen, schönen Gesängern, Reymen und Reyen für Kirchen und Schulen*. 22 werken daarin waren van hemzelf, waaronder *Da Jesus*. Scheidt (1587-1654), de jongste vandaag, was één van de grote Duitse componisten van vóór Bach. Van de Amsterdammer Sweelinck leerde hij hoe je voor orgel koraalvarianties schreef. Zijn *Da Jesus* is een dergelijk werk en verscheen in 1624 in zijn bundel *Tabulatura Nova*. Als één van de productiefste componisten na Di Lasso, schreef Praetorius (1571-1621) ruim duizend vocale bewerkingen van protestantse gezangen. Van hem bestaan maar liefst 21 bundels met religieuze muziek (en in die tijd ging het om dikke bundels!). Hij werkte als kapelmeester aan het hof van Wolfenbüttel (Nedersaksen) en was ook als muziektheoreticus van groot belang.

We weten haast niets over Scipione Barotius (ook wel Scipione Baroti of Scipio Barotius; 1580-1622). Hij was cantor aan de Gross-St. Martin kerk in Keulen. Naast zijn 8-stemmige *Caligaverunt oculi miei* componeerde hij motetten als *Domine Jesu Christe*, op tekst van Paus Johannes XXI. Over de in Ronse, Vlaanderen, geboren Cipriano de Rore schreef de musicoloog Alfred Einstein: 'Rore bezit de sleutels tot de hele ontwikkeling van het Italiaanse madrigaal na 1550.' En: 'De Rores werkelijke, geestelijke opvolger was Monteverdi.' Een goede pers dus voor deze componist, die in 1515 werd geboren en de oudste op dit programma is. Hij was zangmeester in dienst van Ercole II d'Este van Ferrara, werd zeer bewonderd door aartshertog Albrecht V van München (maar Orlando di Lasso was hem vóór als kapelmeester aan diens hof), trad in dienst bij Margaretha van Parma, landvoogdes der Nederlanden in Brussel, was kort kapelmeester van de San Marco in Venetië maar keerde tenslotte terug naar Parma, waar hij in 1565 stierf.

De laatste componist vandaag stond bekend onder verschillende namen: Jacobus Gallus, Jacob Handl of Händl, Jakob Petelin, etc. Minder vreemd dan het lijkt: alle drie achternamen betekenen 'haan'. Gallus was en is Slovenië's trots; zowel een deel van de rechteroever van de rivier de Ljubljanica in Ljubljana is naar hem vernoemd als de linkeroever van de Bistrica in zijn geboorteplaats Ribnica. Zijn afbeelding prijkte ook op het 200 tolar-bankbiljet van de republiek Slovenië. Gallus werkte o.a. als organist in Praag. Zijn zesdelige Opus Musicum uit 1587 bevat 374 motetten; sommige zijn zo vooruitstrevend als Gesualdo, eenvoudig is echter *Ecce quomodo moritur*, dat later door Händel werd gebruikt in zijn funeral anthem *The Ways of Zion Do Mourn*. De eerste woorden zijn ontleend aan het bijbelboek *Jesaja 57: 1-2*, over de dood van Jezus. Gallus' motet was veel te horen bij begrafenissen. Zijn versie wijkt af van die van Gesualdo; het vers, vanaf 'Tamquam agnus', luidt bij Gallus 'In pace factus est locus ejus / et in Sion habitatio ejus'.

(Stephen Westra)

BIOGRAFIE

Graindelavoix is een Belgisch vocaal muziekensemble onder leiding van Björn Schmelzer. Het in Antwerpen gevestigde ensemble werd opgericht in 1999 en heeft zich gespecialiseerd in Oude Muziek. Het kent zijn eigen interpretatie van de uitgevoerde muziek en maakt veelvuldig gebruik van mediterrane zangtradities. In 2006 nam Graindelavoix met de *Missa Caput* van Ockeghem zijn eerste cd op. Nadien volgde bijna jaarlijks een nieuwe opname voor het label Glossa; hun driedelige registratie van Gesualdo's *Tenebrae Responsoria* werd door de critici tot de standaard verkozen, terwijl Josquin *The Undead* als de meest originele opname van het Josquin Jaar 2021 werd gezien; beide cd's ontvingen de prestigieuze Caecilia Award. Graindelavoix maakte ook drie films, *Ossuaires* en *Outlandish* werden vertoond als ciné concerten met live soundtrack; de 'mockumentary' *Van Eyck Diagrams* is een kritische reflectie op de schilder Jan van Eyck.

VR 19 APRIL
CARNIVAL BAROQUE
HOLLAND BAROQUE &
JEANINE DE BIQUE

ZA 20 APRIL
DAPHNIS ET CHLOÉ
VAN RAVEL
PHION & VÉRONIQUE GENS

WO 1 MEI
KLARINETKWINTETTEN VAN
BRAHMS EN MOZART
PATEY, VAN BELLEN, MILSTEIN,
KOVALEV & VIERSEN

VR 10 MEI
STEEL STOLEN
NEDERLANDS KAMERKOOR

